

Тус черниң бюджеттиг ниити билигниң өөредилге чери
Чадана хоорайның 1 дугаар ниити билиг ортумак школазы

МК хуралынга көргөн
1 дугаар протокол
август « 29 » 2022 ч.

Чөпшээрешкен
Өөредилге эргелекчизи
Чалды /Монгуш Ч.Б./
август « 31 » 2022 ч.

Бадылаан
66 дугаар дужаал
август « 31 » 2022 ч.

76,в класстарның тыва дылга
эртем башкызы
Куулар Урана Серен-оловнаның
2022-2023 өөредилге чылында
ажылчын программазы

Тайылбыр бижик

Программаны тургузарда удуртулга болган документиленер.

Ажылчын программаны Россия Федерациязының 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Өөредилге дугайында» Хоойлузунга, 2015 чылдың декабрь 31-де үнген 1577 дугаарлыг өскерлишкиннер кирген ортумак болгаш ниити өөредилгениң федералдыг өөредилге стандарттарына, тус черниң бюджеттиг ниити билигниң өөредилге чери Чадана хоорайның 1 дугаар ниити билиг ортумак школазының Уставы ёзугаар тургустунган башкының ажылчын программазының дугайында саавырга үндезилээн.

Тыва дылдың кирип турар үлүг-хуузу (ролю)

Тыва дыл – тыва нацияның дылы. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, литератураның, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде төрөөн дыл улустуң амыдыралының, ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

7 класска тыва дылды өөредириниң кол сорулгалары:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, морфология база сөс чогаадылгазының талазы-биле тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижириниң болгаш бижик демдектерин салырының быжыг чаңчылдарын бээр;
- боттарының бодалдарын аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илередириниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерниң сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- оларның логиктиг боданыышкынын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер;
- дылдың байлаан шингээдип алырынга өөреникчилерниң сонuurгалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотизмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидер;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажилдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- оларны боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- харыысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың чурумун сагыырынга кижизидер.

Тыва дыл эртемниң школаның өөредилге планында туружу

Федералдыг базистиг өөредилге планында Россия Федерациязының бүгү-ле школаларынга төрөөн дылды албан өөренири көрдүнгөн. Ооң иштинде күрүнениң федералдыг өөредилге стандарттарының (КФӨС-түн) негелдезин ёзугаар 7 класска тыва дылга неделяда 1 шак көрдүнгөн (вариант 4). Регионалдыг компонент шагындан тыва дыл эртемниге 2 шакты немээн. Чылда ниитизи-биле 103 шактың дургузунда уруглар ук эртемни өөренир.

7 класска тыва дыл эртемниң утказы болгаш тургузуу.

7 класска «Литературлуг дыл болгаш ооң диалектилериниң дугайында билиг» деп айтырыгны көргөш, улаштыр 6-гы класска эрткен чүүлдеринден «Лексика болгаш сөс чогаадылгазы. Орфография», «Морфология болгаш орфография» деп бөлүктөрни катаптаар.

Ук класска уруглар «Сөзүглел дугайында билиглерни» база дылдың улуг адырларындан «Морфология, орфография. Чугаа культуразы» болгаш «Синтаксис болгаш пунктуация. Чугаа культуразы» деп темаларны өөренир, чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптап, түңнээр.

Морфологияны өөренип тургаш, дузалал чугаа кезектери-биле бир дугаар таныжар, аян сөстөриниң дугайында билип алыр.

Синтаксисти көрүп тура, сөс каттыжыышкынын, ооң тургузуун болгаш холбааларын билип алыр. Практика кырында өзек (чугула) болгаш чагырткан сөстөрни тып өөренир. Ийи болгаш чаңгыс чугула кежигүңнүг домактарны, долу болгаш долу эвес домактарны, чаңгыс аймак кежигүңнерлиг домактарны, адалгаларлыг, кириилде сөстөрлиг база кириилде домактарлыг домактарны ханызы-биле өөренир. Херек кырында делгеренгей эвес домактарны делгеренгей кылдыр тургузуп чаңчыгар, бөдүүн домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгазының чурумун сактып ап, ону шын чорударын шиңгээдип алыр.

Кириилде кичээл. Литературлуг дыл, ооң диалектилериниң дугайында билиг-1ш.

Тыва дыл болгаш өске дылдар-1ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

I. 6 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары-6ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

Чыл эгезиниң хыналда ажылы-1ш.

II. Сөзүглел дугайында билиглер-4ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

III. Морфология, орфография. Чугаа культуразы-17ш.

Чугаа сайзырадылгазы-4ш.

Хыналда ажыл-1ш.

IV. Синтаксис болгаш пунктуация-44 ш.

Чугаа сайзырадылгазы-9ш.

Хыналда ажыл-2ш.

V. 7 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары-8ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

Хыналда ажыл-1ш.

Тыва дылды 7 класска өөренириниң кол түңнелдери.

Бот-тускайлаң:

* төрөөн дылын улустарның аразында харылзажырының кол дылдарының бирээзи кылдыр медресеп билири;

* бодунуң төрөөн дылынга сонуургалды күштелдирери;

* чугаалажып турар кижизин чугулалап билири;

* чугаалажып турар кижизин хүндүлөп көөрү.

Метапредметтиг:

* бодунуң мурнунга сорулгаларны салып билири;

* кылып алган болгаш чедир кылбаан чүүлдерин сайгарып билири;

* сөзүглелдин ангы-ангы жанрлары, словарьлыг статьялар, таблицалар болгаш схемалар-биле ажылдап билири;

* билип алган чүүлүн шын сайгарып, түңнелдерни үндүрери;

* номнарда болгаш словарьларда бижээн чүүлдерниң, хайгааралдар түңнелинде үнүп келген чүүлдерниң аразында карышкактарны эскерип билири;

* салдырган айтырыгга шын харыылап билири;

* бодунуң бодап турар чүүлүн бадыткап билири;

* бодунуң кылган ажылдарының түңнелдерин көргүзүп билири.

Предметтиг:

Чугаалаары

* шын чугаалап билири;

* өске кижиниң чугаазын ангы-ангы аргалар дузазы-биле дамчыдып билири;

* кандыг-бир дыңнадыг азы бижимел ажыл-биле аудитория мурнунга чугааланып билири;

* кижилер-биле чугаалажып тура, чугааның нормаларын шын сагыыры.

Дыңнаары

* чугаалажып турар кижизиниң чугаалаар деп турар чүүлүнүң сорулгазын тодарадып билири;

* төнгөн болгаш төнмээн бодалдарны илередип билири;

* айтырыгны шын салып база дыңнап билири;

* чүве чугаалап турар кижиниң сөстери биле аңаа өске кижиниң дамчытканы сөстөрүн ылгап билири.

Номчууру

- * аңгы-аңгы аргаларның дузазы-биле бижип көргүскен авторнуң сөстери биле чугааны дамчыткан кижиниң сөстөрүн, ооң иштинде доора чугааны аңгылап билири;
- * сөзүглелде бодунуң билбези сөстөрни тодарадып билири база оларны өске сөстөр-биле солуп билири;
- * янзы-бүрү словарьлардан медээни тып билири, ооң утказын делгеренгей кылдыр тайылбырлап билири.

Бижшири

- * кандыг-бир чүүлдү дыңнавышаан бижип билири;
- * бижик демдектерин шын салып, ону тайылбырлап билири;
- * сөзүглелди эде тургуспушаан бижип билири;
- * сөзүглелге антонимнерни, синонимнерни, төрөл сөстөрни ажыглап билири;
- * сөстүң утказын янзы-бүрү аргаларның дузазы-биле бижимел чугаага тайылбырлап билири;
- * аңгы-аңгы хевирниң сөзүглелдерин тургузуп билири;
- * сөзүглелде частырыгларны эдип билири;
- * бир-ле чүүлге азы болуушкунга атты берип билири.

Өөредилге-методиктиг комплекс.

1. Тыва Республиканың өөредилге, эртем яамызының болгаш Национал школа хөгжүдөр институттуң сүмелээни тыва дылга өөредилге программазы. Авторлары: Ш.Ч. Сат, А.К. Ойдан-оол, Н.Д. Сувандии, К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар. Кызыл, 2017 ч. (эдилгелиг үндүрүлгө).
2. Өөредилге ному. Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу. Тыва дыл. 6-7 класс. Кызыл, 2007 ч.
3. К.Б. Март-оол. 1) Методиктиг сүмелер. Тыва дыл. 6-7 класс.
2) Дидактиктиг материал. Тыва дыл. 5-6 класс.
4. С.Т-С. Ооржак, М.Ч. Ооржак. 1) Диктантылар чыындызы. 5-9 класс;
2) Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс.
5. Аңгы-аңгы таблицалар болгаш схемалар, сюжеттиг чуруктар.
6. Янзы-бүрү словарьлар болгаш сөзүглелдер.
7. Тыва дылдың шинчээчилериниң эртем ажылдары.
8. Башкының дылдың адырларының аайы-биле тургускан тестери.
9. Хыналда карточкалар...

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Үези	
			План ёзугаар	Херек кырында
1	Кирилде кичээл. Литературлуг дыл болгаш оон диалектилериниң дугайында билиг.	1		
2	Тыва дыл болгаш өске дылдар.	1		
3	Ч.с. Чогаадыг-чурумал «Алдын күс».	1		
I	6 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары. Чугаа сайзырадылгазы.	6 1		
1)	<i>Лексика, сөс чогаадылгазы болгаш орфография.</i>	4		
4	Профессионал сөстөр. Архаизмнер, историзмнер болгаш неологизмнер.	1		
5	Үлегерлеп алган сөстөр.	1		
6	Топонимнер, гидронимнер болгаш этнонимнер.	1		
	<i>Чыл эгезиниң хыналда ажылы.</i>	1		
7	Грамматиктиг онаалгалыг хыналда диктант «Дус-Хөлдүн эриинге» (ДЧ, ар.125)	1		
2)	<i>Морфология болгаш орфография.</i>	3		
8	Тускай чугаа кезектери. Ат орну болгаш наречие, оларның бөлүктөри.	1		
9	Кылыг сөзү. Залог болгаш вид хевирлери.	1		
10	Причастие, деепричастие. Кылыг сөзүнүн наклонениелери.	1		
11	Ч.с. Грамматиктиг чогаадыг «Ат орнунун дугайында чүнү билир мен?».	1		
II	Сөзүглел дугайында билиглер. Чугаа сайзырадылгазы.	4 1		
12	Сөзүглел дугайында билиг. Сөзүглелдин кезектери. Текст. Тема.	1		
13	Чугааның утка болгаш хүлээлгелериниң айы-биле хевирлери. Тоожуушкун. Чурумал. Угаап боданыышкын.	1		
14	Сөзүглелдин темазын тодарадыры. Сөзүглелдин планын тургузары.	1		
15	Сөзүглелди үн доктаашкынарнын кылып, логиктиг ударениелиг сөстөрни ылгап, аянныг номчууру.	1		
16	Ч.с. Чогаадыг-чурумал «Төрөөн черимниң бойдузу».	1		
III	Морфология, орфография. Чугаа культуразы. Чугаа сайзырадылгазы.	17 4		
1)	<i>Эдеринчилер</i>	4		
17	<i>Эдеринчилерниң утказы болгаш грамматиктиг демдээ. Дузалал аттар.</i>	1		
18	<i>Дузалал аттар.</i>	1		
19	Янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээри.	1		
20	Эдеринчилерге катаптаашкын.	1		

21	Ч.с. Чогаадыг-үнелел «Мээң ынак номум».	1		
	<i>1-ги улдуңнуң хыналда ажылы.</i>	1		
22	Хыналда диктант «Дыштанылгада» (ДЧ, ар.128).	1		
2)	<i>Эвилелдер.</i>	4		
23	<i>Эвилелдерниң утказы болгаш грамматиктиг демдээ.</i>	1		
24	<i>Эвилелдерни бөлүктээри.</i>	1		
25	<i>Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектери.</i>	1		
26	<i>Эвилелдерге катаптаашкын.</i>	1		
27	Ч.с. Чогаадыг-тоожуушкун «Эптиг-демниг эвилелдер»	1		
3)	<i>Артынчылар.</i>	6		
28	<i>Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг демдээ.</i>	1		
29	<i>Артынчыларны бөлүктээри. Айтырыгның, бадыткалдың артынчылары.</i>	1		
30	<i>Дадагалзалдың, күштелдирериниң артынчылары.</i>	1		
31	<i>Даап бодаарының артынчылары.</i>	1		
32	Ч.с. Кыска хемчээлдиг чогаадыг «Найырал деп чүл?».	1		
33	<i>Артынчыларны шын бижири.</i>	1		
34	<i>Артынчыларга катаптаашкын.</i>	1		
4)	<i>Аян сөзү.</i>	3		
35	<i>Аян сөзүнүң утказы болгаш грамматиктиг демдектери. Аян сөстөриниң бөлүктери.</i>	1		
36	<i>Аян сөстөрүн шын бижири.</i>	.1		
37	<i>Аян сөстөринге катаптаашкын.</i>	1		
38	Ч.с. Өөредиглиг кыска эдертиг «Эн-не чедингир чечен сөс». (ЭЧ., ар.51).	1		
IV	Синтаксис болгаш пунктуация. Чугаа культуразы.	44		
	Чугаа сайзырадылгазы.	9		
1)	<i>Сөс каттыжышышкыны.</i>	6		
39	<i>Сөс каттыжышышкынының хевирлери. Оларның сөстен база домактан ылгалы.</i>	1		
40	<i>Сөс каттыжышышкынынын тургузуу болгаш грамматиктиг уткалары.</i>	1		
41	<i>Сөс каттыжышышкынында болгаш домакта сөстөрүн холбаалары. Башкарылга холбаазы. Хамааржылга холбаазы</i>	1		
42	<i>Каттыжылга холбаазы. Тааржылга холбаазы.</i>	1		
43	<i>Сөс каттыжышышкынында чугула, чагырткан сөстөрүн шын тывары.</i>	1		
44	<i>Сөс каттыжышышкынынга катаптаашкын.</i>	1		
	<i>2-ги улдуңнуң хыналда ажылы.</i>	1		
45	Хыналда диктант «Тараа» (ДЧ., ар.136).	1		
46	Ч.с. Сюжеттиг чуруктар-биле ажыл.	1		

	Хамааржылга, башкарылга холбааларлыг сөс каттыжыышкыннары кирген сөзүглелдер тургузары.			
2).	<i>Домак.</i>	3		
47	Домактың тургузуу болгаш грамматиктиг утказы.	1		
48	Делгеренгей эвес домактарны делгеренгей кылдыр эде тургузары.	1		
49	Ч.с.Чогаадыг-тоожушкун «Спорт-кадыкшылдың үндезини».	1		
2).1	<i>Ийи чугула кежигүннүг домактар.</i>	14		
50	Домактың чугула кежигүннери. Кол сөс биле сөглекчиниң аразында тааржылга	1		
51	Кол сөстүң илереттинери. Кол сөстүң көргүзүкчүлери.	1		
52	Сөглекчиниң илереттинери. Кылыг сөзү-биле илереттинген сөглекчилер.	1		
53	Чүве ады болгаш демдек ады-биле илереттинген сөглекчилер.	1		
54	Ат орну болгаш сан ады-биле илереттинген сөглекчилер.	1		
55	Наречие болгаш <i>бар, чок</i> деп сөстөр-биле илереттинген сөглекчилер.	1		
56	Бөдүүн домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгазы.	1		
57	Сөзүглел-биле ажыл. Орус дылче очулга кылыры.	1		
58	Кылыг сөстүг бөдүүн болгаш составтыг сөглекчилер.	1		
59	Ат сөстүг составтыг сөглекчилер.	1		
60	Кол сөс биле сөглекчиниң аразынга тире.	1		
61	Ч.с. Чогаадыг «Өг-бүлөм – мээң чоргааралым».	1		
62	Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөр.	1		
63	«Домактың чугула кежигүннери» деп темага хыналда ажыл.	1		
2).2	<i>Домактын ийиги черге кежигүннери.</i>	9		
64	Дорт болгаш доора немелделер.	1		
65	Тодарадылга.	1		
66	Капсырылга.	1		
67	Ч.с. Өөредиглиг кыска эдертиг «Опчок төл» (ЭЧ., ар.60).	1		
68	Байдалдарның хевирлери. Туруштун байдалы.	1		
69	Үениң болгаш чылдагаанның байдалдары.	1		
70	Сорулганың болгаш кылдыныг аргазының байдалдары.	1		
71	Байдалдарның хевирлеринге ниити катаптаашкын	1		
72	Деңнелгелиг бөлүглел болгаш аңаа биче сек салыры.	1		
	<i>3-кү улдуңнуң хыналда ажылы.</i>	1		

73	Хыналда диктант «Карангы дүне». (ДЧ, ар.126)	1		
74	Ч.с. Улаштыр чогаадыр эдертиг «Аңгыр оолдары» (1-ги абз. ЭЧ,ар.54).	1		
2).3	<i>Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар</i>	7		
75	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар дугайында билиг.	1		
76	Тодаргай арынныг домактар. Тодаргай эвес арынныг домактар.	1		
77	Ч.с. Сюжеттиг чуруктар-биле ажыл. Чангыс чугула кежигүннүг домактар кирген кыска сөзүглелдер тургузар.	1		
78	Арын чок домактар. Ат домаа.	1		
79	Чангыс чугула кежигүннүг домактарга катаптаашкын.	1		
80	«Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар» деп темага хыналда ажыл.	1		
81	Ч.с. Чогаадыг-чурумал «Час-чылдың онзагай үелериниң бирээзи».	1		
2).4	<i>Долу болгаш долу эвес домактар.</i>	3		
82	Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг.	1		
83	Домак сөстөр. Диалог чугаага долу болгаш долу эвес домактарны ажыглаары.	1		
84	Ч.с. Сөзүглелдерден үзүндүлөр-биле ажыл. Оларны допчулай болгаш делгереди дамчыдып чугаалаары.	1		
2).5	<i>Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар</i>	6		
85	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар дугайында билиг. Интонация дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер.	1		
86	Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер.	1		
87	Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар.	1		
88	Ч.с. Сюжеттиг чуруктар-биле ажыл. Чангыс аймак болгаш чангыс аймак эвес тодарадылгалар кирген кыска домактарлыг сөзүглелдер тургузар.	1		
89	Чаңгыс аймак кежигүннернин туңнекчи сөстери.	1		
90	«Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар» деп темага хыналда ажыл.	1		
2).6	<i>Адалгаларлыг, кирилде сөстөрлиг болгаш кирилде домактарлыг домактар</i>	3		
91	Адалгалар.	1		
92	Кирилде сөстөр. Кирилде сөстөрниң утка талазы-биле бөлүктери.	1		

93	Кирилде домактар.	1		
94	Ч.с. Чогаадыг-тоожуушкун «Тарылга шөлүн белеткээри».	1		
V	7 класска чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын. Чугаа сайзырадылгазы	8		
95	Сөзүглелдин кезектери, темазы болгаш планын тургузары.	1		
96	Дузалал чугаа кезектери. Аян сөзү.	1		
97	Сөс каттыжыышкыны.	1		
98	Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигүннери.	1		
99	Домактын морфолог-синтаксистиг сайгарылгазы.	1		
	<i>4-кү улдуңнуң (чыл төнчүзүнүң) хыналда ажылы.</i>	1		
100	Хыналда диктант «Суг бажы дагыыры» (ДЧ,ар.134).	1		
101	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар.	1		
102	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар.	1		
103	Адалга. Кирилде сөстер болгаш кирилде домактар.	1		